

Boshlang'Ich Ta'lim O'Quvchilari Tafakkuri Rivojlanishining O'Ziga Xosligi

Eshpulatova Jang'il Eshonqulovna

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kundagi tezkor rivojlanishning inson tafakkuriga ko'rsatayotgan ta'siri, tafakkur tushunchasiga lug'aviy jihatdan alohida to'xtalib o'tilgan. Uning psixologiyada qanday ma'no-mazmun aks etishi, psixologlarning tafakkur haqidagi nazariyalari, tafakkur jarayonining kundalik hayotdagi o'rni misollar orqali yoritilgan, tafakkur turlari haqida so'z yuritilgan. Shuningdek, deduksiya, induksiya hodisalari, tafakkur operatsiyalari tarkibiga kiruvchi analiz, sintez, taqqoslash, abstraksiyalash, konkretlashtirish, sistemalashtirish va tafakkurning shakllanish bosqichlari muhokama qilingan. Bundan tashqari, barkamol shaxsni shakllantirishda tafakkurning ahamiyati, unga ta'sir etuvchi omillar, jamiyat rivoji uchun keng tafakkurli avlodni kamolga yetkazish maqsadida qaysi nuqtalarga alohida e'tibor qaratish lozimligi ta'kidlab o'tilgan.

Kalit so'zlar: tafakkur, sezgi, konvergent, deduksiya, induksiya, tafakkur operatsiyalari.

Ma'lumki, murakkab muammolarni yechishda, odatda, faraz sifatida anglanadigan yechish yo'li belgilab olinadi. Farazni anglanishi tekshirib ko'rishni keltirib chiqaradi. Tanqidiy yondashuv – yetuk aql alomatidir. Notanqidiy yondashuv – har qanday mos tushishni tushuntirish sifatida va birinchi to'g'ri kelgan yechimni uzil-kesil deb qabul qiladi.

Teshirish yakunlangandan so'ng, tafakkur jarayoni keyingi bosqichga – mazkur savol yuzasidan mulohaza qilishga o'tiladi.

Shunday qilib, tafakkur jarayoni – shunday jarayonki, u holatni anglashdan boshlanib, u anglangan va maqsadli bo'lib, tushunchalar va obrazlar orqali harakatlanadi hamda qandaydir natija bilan yakunlanadi (holat haqida fikr yuritish, yechimni topish, mulohozani shakllanishi va boshqa boshqalar) [10].

Tafakkur jarayonining tarkibiy tuzilmasi va muammoning yechimi:

1. Motiv (muammoni yechishga bo'lgan hohish).
2. Muammoning tahlili (“nima kerak”, “nimani topish talab etiladi” kabilarni ajrata olish, qanday ma'lumotlar yetishmaydi yoki ortiqcha va boshqalar).
3. Yechimni izlash:
 - 3.1. Birgina ma'lum algoritm asosida yechimni izlash (reproduktiv tafakkur).
 - 3.2. Ko'pchilik ma'lum algoritmlardan optimal variantni tanlash asosida yechimni izlash.
 - 3.3. Turli algoritmlar alohida qismlarining kombinatsiyalari asosida yechish.
 - 3.4. Prinsipial jihatdan yangi yechimni izlash (ijodiy tafakkur).
 - 3.4.1. Teran mantiqiy mulohozalar asosida (analiz, taqqoslash, sintez, tasniflash, umumlashtirishlar va boshqalar).

3.4.2. Analogiyalardan foydalanish asosida.

3.4.3. Evristik usullardan foydalanish asosida.

3.4.4. Xato va tekshirib ko‘rish kabi empirik metodlardan foydalanish asosida.

Muvaffaqiyatsizlikka uchragan holatda:

3.5. Boshqa faoliyatga diqqatni qaratish: “inkubatsion dam olish davri” – “g‘oyani pishib yetilishi”, fikrni tug‘ilishi, ijod, insayt, qandaydir muammoni yechimini birdaniga anglanishi (intuitiv tafakkur). Fikrni tug‘ilishiga turtki beruvchi faktorlar:

- ✓ muammo bilan yuqori darajada qiziqish;
- ✓ muammoni yecha olish imkoniyati va muvaffaqiyatga erishishga bo‘lgan ishonch;
- ✓ ongning yuqori assotsiativlik faoliyati (uyquda, temperatura yuqori bo‘lganda, emotsional ijobiy stimulda).

4. Yechim topilish g‘oyasini mantiqiy asoslash, yechimni to‘g‘riligini mantiqiy isbotlash.

5. Yechimni amalga oshirish.

6. Topilgan yechimni tekshirib ko‘rish.

7. Korreksiyalash (zarurat bo‘lganda 2-bosqichga qaytish).

Ma‘lumki, tafakkur faoliyati ong darajasida amalga oshiriladi va muvaffaqiyatli harakatlar natijasida maqsadga erishiladi. Anglanganlik va anglanmaganlik muammosi to‘g‘ridan-to‘g‘ri (anglanganlik) va yordamchi (anglanmaganlik) mahsuldor harakatlarning munosobatlari muammosida aniqlashtiriladi. Yordamchi mahsuldor harakatlar ham subyekt tomonidan aks ettiriladi. Bu aks ettirish keyingi rostdash va moslash harakatlarida ishtirok etishi mumkin, lekin u verbal shaklda ishtirok etmasdan faqat ong faoliyatida nomoyon bo‘ladi. Yordamchi mahsuldorlik aniq buyumlar va hodisalar xossalari ta‘sirida to‘planadi, lekin u maqsad nuqtai nazaridan unchalik muhim bo‘lmaydi.

Tafakkur qo‘yilgan masala yechimiga taqqoslash, analiz, sintez, abstraksiya va umumlashtirish kabi turli amallar yordamida keladi:

- Taqqoslash – predmet va hodisalar yoki alohida belgilar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlashdir. Taqqoslash bir tomonlama (to‘liq bo‘lmagan, bitta belgiga ko‘ra) va ko‘ptomonlama (to‘liq, barcha belgilariga ko‘ra), sirtqi va chuqur, bevosita va bilvosita bo‘ladi.
- Analiz – yaxlitni fikran qismlarga yoyish yoki bir butunni fikran tomonlarga, harakatlarga, munosobatlarga ajratishdir. Elementar shaklda analiz predmetni tashkil qiluvchi qismlarga amaliy jihatdan yoyishda ifodalanadi. Analiz amaliy (fiklash jarayoni bevosita gapirish jarayoniga qo‘shilgan paytda) va aqliy (nazariy) bo‘ladi.
- Sintez – fikran qismlar, xossalari, harakatlarni birlashtirib, bir butun yaxlitlikka keltirish. Sintez amaliy analizga qarama-qarshidir. Sintez jarayonida alohida predmetlar o‘rtasidagi munosobatlari yoki hodisalar murakkab yaxlit predmet yoki hodisaning elementi sifatida aniqlanadi. Sintez va analiz har doim birgalikda boradi.

Analiz va sintez tafakkurda o‘zaro bir-biri bilan bog‘lanadi. Sitezsiz analiz butunni qismlar yig‘indisi haqidagi mexanik ma‘lumotgagina olib keladi, xuddi shuningdek analiz ham sintezsiz mavjud emas, chunki u analiz tomonidan qismlarga ajratilganni yaxlitligini tiklashi lozim. Ba‘zi-bir insonlar tafakkurida og‘ma rivojlanish kuzatiladi – ba‘zilar analizga, boshqalarda esa sintezga nisbatan. Analitik tafakkuri rivojlangan insonlarni ham hayotda uchratish mumkin, ularning asosiy kuchi – sintezning kengligi va rivolanligidir.

- Abstraksiya – o‘rganilayotgan obyektдан subyekt qandaydir xossa yoki belgiga ko‘ra boshqalardan chetga chiqarilgan, ajratilganligidan iborat. Bu jarayonda obyektдан ajratilgan

belgi ustida, predmetning boshqa belgilariga bog‘lanmagan holda fikr yuritiladi ya’ni tafakkurning mustaqil o‘rganiladigan predmeti bo‘lib qoladi.

- Umumlashtirish yoki generalizatsiya – hodisa va predmetlarni ularning muhim belgilariga qarab fikran birlashtirish ya’ni umumiy belgilarini saqlagan holda alohida belgilarni tashlab yuborish. Oddiy umumlashtirishlar – tasodifiy va alohida belgilari asosida obyektlarni birlashtirish. Murakkab majmuaviy umumlashtirishlar – obyektlarning turli asoslarga ko‘ra birlashtirishdir. O‘ta murakkab umumlashtirishlar – tur va sinf belgilariga qarab ajratiladi va obyekt tushunchalar tizimiga kiritiladi

Abstraksiya va umumlashtirish – yagona tafakkur jarayonining ikkita o‘zaro bog‘langan tomonlaridir, ular yordamida fikr bilimga qarab boradi. Bilim esa tushunchalar, mulohozalar va xulosalar natijasida amalga oshadi.

Mulohozalar tafakkur jarayoni natijasining asosiy shaklidir. Mulohozalar irodadan ham darak beradi chunki unda obyekt o‘z tasdig‘ini topadi yoki rad etiladi. Fikr – tafakkurning mulohozalar ustida ish yuritishidir.

Agar dalillardan kelib chiqib, mulohozalar tizimi ochib berilsa u holda fikr xulosa bo‘lib hisoblanadi.

Shunday qilib, taqqoslash, analiz, sintez, abstraksiya va umumlashtirishlar tafakkur amallariga tegishlidir. Tafakkur tushunchalarda va tasavvurlarda amalga oshiriladi hamda tafakkurning borishini asosiy shakli – fikr bo‘lib, u mulohozalar ustida ish olib boradi. Deduktiv fikr yuritish – asoslash deb ataladi, induktiv fikr yuritish esa – yakuniy xulosadir.

Tafakkur turli darajalarda borishi mumkin: ko‘rgazmali tafakkur, abstrakt tafakkur va nazariy. Qayd etib o‘tganimizdek, inson tashkilot qilmagan faqat tushunchalar orqali ko‘rgazmalilikdan ajralgan holda tafakkur qila olmaydi, lekin shu bilan birga tushunchalarsiz faqat sezgi obrazlari orqali ham tafakkur qila olmaydi. Shu sababdan tafakkurning bu ikki darajasi o‘zaro bog‘liqdir.

Lekin shunday holatlar ham borki unda abstrakt tasavvur talab qilinmaydi. Xususan, elementar amaliy masalalar. Ba’zi-bir insonlar yuqori darajadagi tafakkurga ega bo‘lgan holda, murakkab nazariy masalalarni juda oson yecha oladilar, lekin amliy murakkab holatlardan chiqish lozim bo‘lganida ular hech narsa qila olmaydilar. Yoki teskarisi: amaliy jihatdan juda murakkab vaziyatlarda yo‘l topa oladigan insonlar elementar nazariy muammoni yecha olmasliklari mumkin. buni tushuntirish uchun u holda bu holda ham tafakkur amallarining bajarilish ketma-ketligi o‘rtasida farq mavjudligini qayd etish lozim. Bevosita harakat qilish holatida, dastlab yechimning boshlang‘ich bosqichini aniqlashtirish hamda birinchi navbatda qilinadigan harakatlarni belgilash va ularni amalga oshirish lozim. Shu bilan birga harakatlar boshlanishidan oldin nazarda tutilmagan holatlar ham mavjud bo‘lishi, ya’ni holatda birdaniga o‘zgarish ro‘y berishi mumkin va jarayon davomida ham o‘zgarishlar paydo bo‘lishi mumkin. Shunday sababli, tafakkur jarayonining dastlabki bosqichlari harakatlarida holatning barcha o‘zgarishlarini e’tiborga olish mumkin emas.

Tafakkur bilish jarayoni sifatida – analiz, sintez va umumlashtirish bo‘lib, ularning yordamida inson masalani qo‘yadi va yechadi (shartlarini va talablarini qismlarga ajratadi, bir-biriga mos qo‘yadi, izlanadigan obyektini aniqlaydi). Tafakkurning shaxs aspekti eng avvalo motivni va inson qobiliyatini tashkil qiladi (ya’ni yechiladigan masalaga nisbatan munosabatini, boshqa insonlarga nisbatan bo‘lgan munosabatini va boshqalar; tafakkur faoliyati va uning aqliy qobiliyatlari nimalarda nomoyon bo‘lishi va shakllanishi) [1, B.47].

Tafakkurning protsessual va dinamik aspektlari operatsional aspektiga aynan mos emas. Birinchisi ikkinchisiga nisbatan kengroq bo‘lib, uni o‘z tarkibiga zaruriy komponent sifatida qo‘shadi. Har qanday intellektual amallar, aqliy harakatlar yoki shunday amallar tizimi o‘zining shakllanishini va tadbqiqini o‘z tarkibida saqlamaydi. Faqatgina faol tafakkur jarayonidagina, qaralayotgan aniq muammoda inson ta’limning zaruriy shartlarini va mos aqliy harakatlar funksiyalarini va amallarni ochadi. Tafakkurni amallar tug‘dirmaydi, balki tafakkur jarayoni amallarni hosil qiladi.

Tafakkur jarayon sifatida (izlanish va muhim yangilikni kashf etish) shakllanuvchi hisoblanadi. Bu nafaqat intellektual amallarini tashqaridan tayyor holda kiritilmasligini, balki tafakkur motivi ham shu jarayonda shakllanishini bildiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ahmedova M., Abdurahmonova N., Jumayev M. Matematika 1-sinf uchun darslik. "Turon-Iqbol" 2014.
2. Abdurahmonova N., O'rinboyeva L. Matematika 2-sinf uchun darslik. "Yangiyo'l Poligraf Servis". 2014y
3. Muslimov N.A. Bo'lalak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida kompetentlik mehnat va kasb ta'limi o'qituvchilari kasbiy kompetentligini ta'minlashning integrativ telnologiyalari: Respublikasi amaliy konferensiya materialari.- Toshkent: TDPU, 2010. - B. 114-118.
4. Karimova N.N. Kasbiy kompetentlik tushunchasi va uning mazmun-mohiyati Kasb-hunar ta'limi. – Toshkent. 2011.-№ 3.-B. 20-23.
5. Гадаймуратов, Ш. М. (2022). БЎЛАЖАК ТЕХНОЛОГИК ТАЪЛИМ ҲЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 3(5), 5-7.
6. Mamayusupovich, G. S., & Fozilbek To'lqin o'g, S. (2024). BO'LAJAK TEXNOLOGIK TA'LIM O 'QITUVCHISINING KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIIY JURNALI, 4(3), 224-227.
7. Eshmuradov, O. E., Gadaymuratov, S. M., & Qodirov, Z. M. (2023). PROFESSIONAL TA'LIM TIZIMI PEDAGOG XODIMLARINING O 'ZINI-O 'ZI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI. Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari xalqaro ilmiy jurnal, 1(5), 47-58.
8. Gadaymuratov, S. (2023). SINFDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH ISHLARINI TAKOMILLASHTIRISH. Interpretation and researches, 2(1).
9. Mamayusupovich, G. S. (2022). Professional Competence Development of Future Technological Education Teachers. Journal of Intellectual Property and Human Rights, 1(9), 73-75.
10. Кучаров, С. (2022). Технологик та'limda zamonaviy o'qitish metodlaridan foydalanish. Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире, 1(3), 280-284.
11. Кучаров, С. (2023). Основные формы преподавания профильных предметов для технологических образовательных направлений. Общество и инновации, 4(1/S), 171-181.
12. Kucharov, S. A. (2023). TECHNOLOGIK TA'LIM YO 'NALISHIDA SMART O 'QITISHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI. Analysis of world scientific views International Scientific Journal, 1(4), 59-69.
13. Дусяров, Х. Ч., & Кўчаров, С. А. (2023). ТЕХНОЛОГИК ТАЪЛИМДА УЗВИЙЛИК ФАНИНИНГ НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ АСОСЛАРИ. Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari xalqaro ilmiy jurnal, 1(5), 22-35.
14. Kungratovich, C. R., & Akmalovich, K. S. (2023). METHODOLOGY OF PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT OF FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS IN INFORMATION EDUCATION. Science and Innovation, 2(12), 14-18.
15. Akmalovich, K. S. (2024). MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGICAL ROLE OF INFORMATION EDUCATION IN THE PROCESS OF TECHNOLOGICAL EDUCATION. Science and Innovation, 3(2), 52-56.